

Lidia Michalska-Bracha

Kielce

„Zwyczaj narodowy czy fakt polityczny”? Wokół jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego we Lwowie

Przedmiotem artykułu są zagadnienia kształtowania się wizerunku powstania listopadowego w społecznej wyobraźni oraz w narracji historycznej w Galicji w dobie autonomii. Problematyka jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego we Lwowie z 1880 r. wpisuje się w szersze studia z zakresu obecności powstań narodowych w pamięci kulturowej społeczeństwa polskiego w XIX–XX w. Omawiany jubileusz wpłynął w sposób zdecydowany na rozwój literatury pamiętnikarskiej oraz na podjęcie studiów historycznych nad dziejami powstania listopadowego. W drugiej połowie XIX stulecia obchody 50. rocznicy powstania 1830 r. należały do najistotniejszych jubileuszy związanych z powstaniem listopadowym z uwagi na skalę uroczystości i ich polityczne znaczenie. Wiodącą pozycją Lwowa w jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego podyktowana była wieloma czynnikami natury politycznej, sprzeciwem wobec krakowskich konserwatystów oraz wzmoczoną aktywnością środowiska demokratów galicyjskich, dla których rocznica stała się jednym z czynników legitymizujących środowisko pod względem ideowym. Zorganizowaniem uroczystości rocznicowych zajmował się „Komitet obywatelski obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie” pod przewodnictwem Alfreda Młockiego (1804–1882), uczestnika powstania listopadowego, emigranta, członka Rady Miasta Lwowa i społecznika. Obchody rocznicowe z 1880 r. wpłynęły na konsolidację środowiska weteranów powstania listopadowego, czego efektem było utworzenie w Krakowie w 1882 r. Towarzystwa Opieki Weteranów Żołnierzy Polskich z Roku 1831. Towarzystwo posiadało rozbudowaną strukturę organizacyjną obejmującą delegacje na terenie całej Galicji, w tym również we Lwowie. Z okazji rocznicy ufundowano również we Lwowie trwałe „miejsca pamięci listopadowej” w postaci kwatery „Żelaznej Kompanii” na cmentarzu Łyczakowskim. W latach 1881–1916 znajdowały się tam miejsca spoczynku 47 żołnierzy powstania listopadowego.

Słowa kluczowe: pamięć historyczna; powstanie listopadowe, obchody rocznicowe, Galicja

Problematyka obchodów rocznicowych w Galicji w okresie autonomii do czekała się już ugruntowanej literatury przedmiotu¹. Z zestawu rocznic histo-

¹ P. Sierżęga, *Obchody rocznic narodowych w Galicji autonomicznej. Stan i perspektywy badań* [w:] *Galicia 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 2, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaskilniak, Rzeszów 2011.

rycznych wydarzeń, które kultywowano w Galicji w drugiej połowie XIX w. i na przełomie XIX/XX stulecia, w mniejszym stopniu opracowane zostały przez historyków obchody rocznic powstania listopadowego². Problematyka ta wpisuje się w szersze studia z zakresu obecności powstań narodowych w pamięci kulturowej społeczeństwa polskiego w XIX–XX w. Inspirując się w niniejszych rozważaniach zainteresowaniami badawczymi dotyczącymi pamięci zbiorowej, kieruję uwagę na różnorodne przejawy i formy obecności powstania listopadowego w wyobraźni historycznej i pamięci ówczesnego społeczeństwa polskiego. Istotnym kierunkiem zainteresowań wydaje się więc analiza miejsca obchodów rocznicowych w przestrzeni politycznej i kulturowej Galicji. W swoich dociekaniach staram się zwrócić także uwagę na kształtowanie się wizerunku powstania listopadowego nie tylko w społecznej wyobraźni, ale także w ówczesnej refleksji i narracji historycznej. Omawiany jubileusz bezsprzecznie wpłynął bowiem na rozwój literatury pamiętnikarskiej oraz na podjęcie studiów historycznych nad dziejami powstania listopadowego.

W drugiej połowie XIX stulecia obchody 50. rocznicy powstania 1830 r. należały z pewnością do najistotniejszych jubileuszy związanych z powstaniem listopadowym i to zarówno ze względu na skalę uroczystości, jak i z uwagi na jej wydźwięk i polityczne znaczenie. Agaton Giller, komentując obchody rocznicowe na emigracji i w kraju, już wówczas podkreślał zasadnicze ich znaczenie dla rozwoju patriotycznych postaw społeczeństwa polskiego. Zesłaniec, członek Rządu Narodowego z 1863 r. i historyk rolę jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego niemal na bieżąco rozpatrywał w kategoriach idei niepodległości, zasad narodowego bytu i prawa narodu do suwerenności państwowej³. Podkreślał, że: „Święta narodowe otrzymują żywotność patriotycznej tradycji, łączą przeszłość z przyszłością i w kulcie Ojczyzny mają także samo znaczenie jak w kulcie religijnym święta kościelne, tam święci pańscy, tu patrioci wielkimi czynami wsławieni cześć odbierają”⁴.

Giller, jako wnikliwy obserwator krajowego i emigracyjnego życia politycznego, w rocznicach historycznych wydarzeń upatrywał pewnego rodzaju

² A. Galos, *Obchody 29 listopada w latach 1830–1880* [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Geneza – uwarunkowania – bilans – porównania*, red. J. Skowronek, M. Żmigrodzka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 160–165; L. Michalska-Bracha, *Organizatorzy obchodów rocznic powstań narodowych w latach 80. XIX stulecia we Lwowie* [w:] *Znani i nieznani dziewiętnastowiecznego Lwowa. Studia i materiały*, t. 3, red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2013, s. 143–156.

³ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania listopadowego* [w:] *Wieniec pamiątkowy półwiekowej rocznicy powstania listopadowego*, Rapperswill 1885, z. 6, s. 603.

⁴ Tamże, s. 601–602.

zwyczaju narodowego, który wyrobił się, w jego ocenie, w społeczeństwie świadomym politycznie, „wysnuwającym z przeszłości siłę moralną własnego odrodzenia”. Z tego względu rocznice historyczne to w jego ocenie „święta nadziei i wiary Polaków w przyszły triumf prawa, wolności i niepodległości”⁵. Z drugiej strony, nawiązując do jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego, nadawał obchodom rocznicowym wymiar politycznego faktu⁶. Stanowisko Gillera w kwestii roli rocznic historycznych jest konsekwencją jego szerszych poglądów na temat interpretacji dziejów ojczyźnych oraz aktualnych dążeń i postaw politycznych społeczeństwa. Uzasadniając swoją opinię, podkreślał, że w społeczeństwie polskim zaszły określone – jak to nazwał – „okoliczności”, które zadecydowały o tym, iż „zwyczaj narodowy” uzyskał znaczenie „faktu politycznego”: „Wtedy jest on już nie tylko świadectwem usposobienia, lecz wypadkiem, jaki historia zapisuje na swoich kartach i manifestacją nadającą kierunek działaniu narodowemu”. W istocie taką rolę współtworzenia określonego kierunku politycznego działania przypisywał Giller rocznicowym obchodom pięćdziesięciolecia powstania listopadowego w 1880 r.⁷

Szczególne znaczenie tych obchodów widział w propagowaniu takich nastrojów i postaw społecznych, które wyrażały sprzeciw wobec konserwatywnych poglądów krakowskich ideologów, w tym przede wszystkim stańczyków, negujących sens polskich powstań narodowych i ideę walki zbrojnej o odzyskanie niepodległości⁸. Ośrodek lwowski utożsamiał natomiast z głównym w ówczesnej Galicji skupiskiem myśli demokratycznej, z którego kierowane były słowa krytyki pod adresem konserwatywnych poglądów krakowskiego środowiska. W tym zakresie opinie lwowskiego środowiska były bliskie przekonaniom samego Gillera, który już w *Tece Stańczyka* widział źródło podziałów politycznych i antynarodowej reakcji: „Dla utorowania drogi polityce porozumienia z rządami obcymi nad Polską panującymi i aby osłabić przekonanie w słuszność prawa narodowego bytu, oskarżyli [stańczycy – przyp. L.M.B.] całą przeszłość, rozbiory zaś przedstawili jako fakt przyrodzonej, więc koniecznej śmierci, zaszłej z braku sił żywotnych”⁹. Sprzeciwiał się tym

⁵ Tamże, s. 599.

⁶ Tamże, s. 606.

⁷ Tamże, s. 606.

⁸ T. Romanowicz, *Polityka Stańczyków*, Kraków 1882; A. Kosicka-Pajewska, *Zachowawcza myśl polityczna w Galicji w latach 1864–1914*, Poznań 2002; M. Hoszowska, „*Polityka historyczna*” stańczyków [w:] *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, red. J. Pisulińska, P. Sierzęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2008.

⁹ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 607.

samym teorii samozawinionego upadku Rzeczypospolitej, jaką propagowali krakowscy konserwatyści, oraz wyrażanej przez nich ocenie powstań narodowych, które w ich opinii były „galwanizowaniem trupa” i przerywały transformację polskiego społeczeństwa „w kształty towarzyskie [społeczne – przyp. L.M.B.] tych narodów, które nad nim zapanowały, opóźniając konieczną chwilę zlania się z nimi w organiczną całość i dlatego są szkodliwe, a niepotrzebnie narażają na prześladowania”¹⁰.

Rocznica pięćdziesięciolecia powstania listopadowego w Galicji, w ocenie Gillera, stała się w efekcie rodzajem protestu przeciwko konserwatywnej polityce stańczyków, a Lwów, przyjmując funkcję inicjatora i organizatora centralnych uroczystości rocznicowych o ponadzaborowym charakterze, odegrał w tej sprawie niebagatelną rolę¹¹. „We Lwowie najdonioślejsze manifestacje patriotyczne miały miejsce, w nim myśl polityczna narodu wyrażała się z największą mocą, w nim także powzięto projekt nadania obchodowi pięćdziesięcioletniej rocznicy powstania Listopadowego rozmiarów tak rozległych, jakich wymagała potrzeba okazania niezmiennej i nieprzerwanej dążności do oswobodzenia narodu polskiego” – podkreślał w swojej relacji z jubileuszu¹².

Giller w ocenie lwowskich obchodów powstania listopadowego w 1880 r. zwracał uwagę na istotną ich rolę przede wszystkim w propagowaniu poglądów krytycznych wobec polityki stańczyków. Od tego momentu, jego zdaniem, wyraźniej zarysował się „upadek konserwatywnej reakcji”. Pozycja polityczna krakowskich konserwatystów w ocenie Gillera znacznie osłabła. Nie stanowiła już takiej siły i nie nadawała takiego tonu polityce krajowej, jak w latach 60.–70. XIX w.

Wiodąca pozycja Lwowa w jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego, sądząc nie tylko na podstawie relacji Agatona Gillera, podyktowana była wieloma czynnikami natury politycznej, w tym przede wszystkim aktywnością demokratów galicyjskich, dla których rocznica stała się jednym z czynników legitymizujących środowisko pod względem ideowym. W tym przypadku mamy do czynienia ze szczególnym znaczeniem rocznicowych obchodów w kształtowaniu przestrzeni politycznej Galicji w dobie autonomii. Z jednej strony obchody rocznicy powstania listopadowego w pewnym zakresie konstytuowały tożsamość ideową galicyjskich demokratów, z drugiej strony zaobserwować można przeciwstawną tendencję, jeśli chodzi o środowiska konserwatywne. Na przykładzie jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania li-

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 614.

¹² Tamże.

stopadowego wyraźnie widać, w jaki sposób i w jakim stopniu obchody rocznicowe wydarzeń historycznych wpływały na stosunek różnych orientacji politycznych w Galicji w dobie autonomicznej wobec tradycji niepodległościowej oraz jak wpisywały się w polityczne spory interpretacyjne o ocenę powstań narodowych. Stały się pretekstem do dyskusji o przyczynach klęski powstań narodowych, o upadku Rzeczypospolitej, o kwestiach społecznych. Wreszcie też jubileusz pięćdziesięciolecia powstania listopadowego pozwolił prześledzić nie tylko postawy społeczne wobec obchodów rocznicowych i ich recepcję, ale także dosyć ważną w tym kontekście politykę władz galicyjskich względem obchodów rocznic narodowych w dobie autonomicznej.

Jubileusz powstania listopadowego w 1880 r. należał do tych rocznic historycznych wydarzeń, które poddawano ścisłej kontroli ze strony c.k. Namiestnictwa oraz Dyrekcji Policji we Lwowie i w Krakowie¹³. Ograniczenia cenzuralne widoczne są także w ówczesnej prasie galicyjskiej¹⁴. Z obawy przed nadmiernym wpływem politycznym obchodów na postawy społeczne c.k. Namiestnictwo na kilka dni przed planowanymi uroczystościami wystosowało pismo do starostów z instrukcją postępowania w przypadku organizowania obchodów powstania listopadowego na terenie Galicji. W piśmie zwracano uwagę na przewidywany szerszy zasięg obchodów rocznicowych, wykraczający poza główne miasta galicyjskie: Lwów i Kraków. Z tego też względu starostom nakazano sporządzanie sprawozdań sytuacyjnych z tych wydarzeń oraz sugerowano, aby uniemożliwić zorganizowanie obchodów. Według zaleceń Namiestnictwa starostowie mieli nie dopuścić do tego, by obchody rocznicowe przybrały charakter publicznych uroczystości i manifestacji organizowanych bez uzyskania zgody władz i wcześniejszego zatwierdzenia programu¹⁵. W tym względzie, podobnie jak miało to miejsce podczas innych rocznic wydarzeń historycznych, opierano się na ustawie z 15 listopada 1867 r. (paragraf 2) o stowarzyszeniach i zebraniach¹⁶. O uchylenie zakazów c.k. Namiestnictwa, niestety bezskutecznie, starał się u ówczesnego Namiestnika Galicji Alfreda Potockiego hr. Kazimierz Krasicki, prezes Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego i członek „Komitetu obywatelskiego obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie”¹⁷.

¹³ Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie (CPHAUL), f. 146, op. 7, spr. 4365: Obchody 1831 i 1863 r.; f. 146, op. 6, spr. 1153: m.in. korespondencja c.k. Namiestnictwa w sprawie obchodu rocznicy listopadowej w 1880 r.

¹⁴ „Gazeta Narodowa” 1880, nr 275 z 30 XI, s. 1–3; nr 276 z 1 XII, s. 1–2.

¹⁵ CPHAUL, f. 146, op. 6, spr. 1153, k. 451: pismo z dnia 25 listopada 1880 r.

¹⁶ CPHAUL, f. 146, op. 6, spr. 1193, k. 192.

¹⁷ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 621.

W konsekwencji okólnik c.k. Namiestnictwa do starostów spowodował, że odnotowano przypadki ograniczania rozmiarów obchodów rocznicowych na prowincji do uroczystości zamkniętych, za zaproszeniami, a niekiedy dopuszczano się wydawania zakazów ich urządzania. Incydentalnie rzecz ta dotyczyła również obchodów lwowskich, podczas których Dyrekcja Policji we Lwowie nie wydała pozwolenia na zorganizowanie wieczornego spotkania z weteranami 1830 r. w sali teatru hr. Skarbka oraz na pochód ulicami miasta. Na polecenie władz arcybiskup lwowski odmówił także odprawienia nabożeństwa rocznicowego w kościele katedralnym¹⁸.

Zorganizowaniem uroczystości rocznicowych zajmował się „Komitet obywatelski obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie” pod przewodnictwem Alfreda Młockiego (1804–1882), uczestnika powstania listopadowego, emigranta, członka Rady Miasta Lwowa i społecznika¹⁹. Komitet ten powstał na zrębach „Komitetu obywatelskiego obchodów narodowych” z 1871 r., któremu przez lata patronował Walerian Podlewski (1808–1885), uczestnik powstania listopadowego i styczniowego oraz poseł na Sejm Krajowy²⁰. Komitety obywatelskie, zajmując się organizacją rocznic, aktywizowały społeczność Lwowa i przyczyniały się do integrowania środowiska byłych uczestników powstań narodowych. Ich skład i działalność świadczy też o kontaktach utrzymywanych przez lwowski ośrodek z przedstawicielami polskiej emigracji.

„Komitet obywatelski obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie” z 1880 r. liczył w momencie powoływania 51 członków, wśród których przeważali znani lwowianie, w tym uczestnicy powstań narodowych, radni miejscy Lwowa, posłowie na Sejm Krajowy, literaci, publicyści, działacze społeczni i polityczni: wspomniany już Alfred Młocki; hr. Leszek Borkowski, powstaniec 1831 r., poseł na Sejm Krajowy, oraz Tomasz Rayski (1811–1885), adwokat i redaktor „Dziennika Narodowego” – zastępcy przewodniczącego; Adolf Abrahamowicz, poseł na Sejm Krajowy; Adolf Aleksandrowicz; Władysław Bełza (1847–1913), poeta, współtwórca Macierzy Polskiej; Mikołaj Biernacki (1836–1901), poeta i satyryk lwowski, współwłaści-

¹⁸ Tamże, s. 621.

¹⁹ A. Giller, *Alfred Młocki* [w:] *Wieniec półwiekowej rocznicy powstania listopadowego*, z. 3, Rapperswill 1882, s. 221–261; tenże, *Życiorys Alfreda Młockiego* [w:] *Księga wspomnień Alfreda Młockiego*, wydana przez Agatona Gillera i Piotra Zbrożka, Paryż 1884, s. VII–LXXX; R. Bielecki, *Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego*, t. 3, Warszawa 1998, s. 158.

²⁰ J. Białynia-Chołoddecki, *Patriotyzm Lwowa w epoce porozbiorowej* [w:] *Studia Lwowskie*, Lwów 1932, s. 148; L. Michalska-Bracha, *Organizatorzy obchodów rocznic powstań narodowych...*, s. 146–147.

ciel Księgarni Polskiej; Antoni Chyliński; Mieczysław Darowski (1810–1889), uczestnik powstania listopadowego i emigrant, w powstaniu styczniowym w organizacji miejskiej, od 1868 r. prezes lwowskiego Stowarzyszenia Rzemieślniczego „Gwiazda” i członek „Sokoła” we Lwowie; dr Antoni Dąbcański (1806–1887), adwokat lwowski; Wacław Dąbrowski (1823–1887), poseł na Sejm w latach 1872–1876, prezydent Lwowa w latach 1883–1885; Jan Dobrzański (1820–1886), publicysta i dziennikarz, w okresie powstania styczniowego działacz stronnictwa czerwonych; Bronisław Dulęba, powstaniec 1863 r., sekretarz Wydziału Krajowego; Ksawery Gebhard – powstaniec 1863 r., urzędnik Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń; Aleksander Getritz (1841–1917) – powstaniec 1863 r., sybirak, introligator i radny miejski; Franciszek Głodziński; dr Michał Gnoiński (1805–1885), adwokat i poseł na Sejm Krajowy, prezydent Lwowa w latach 1880–1882; Bernard Goldmann, powstaniec 1863 r., urzędnik banku kredytowego, radny miejski Lwowa, poseł na Sejm Krajowy; Karol Groman (1831–1885), redaktor „Dziennika Polskiego” i współwłaściciel „Kurieria Lwowskiego”; Piotr Gros, powstaniec 1863 r., dyrektor reprezentacji krakowskiego Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń i poseł na Sejm Krajowy; Władysław Gubrynowicz (1836–1914), lwowski księgarz; Robert Hefern; Aleksander Hirschberg (1847–1907), historyk, profesor Uniwersytetu we Lwowie; Julian Horoszkiewicz (1816–1900), działacz spiskowy; Henryk Janko, uczestnik powstania listopadowego, poseł na Sejm Krajowy; Platon Kostecki (1832–1908), literat i publicysta; Hieronim Kunaszowski (1806–1885), w powstaniu listopadowym w stopniu oficera, działacz społeczny; Szymon Krawczykiewicz (1804–1881), powstaniec listopadowy, dyrektor Galicyjskiej Kasy Oszczędności; ks. Florentyn Lickendorf (1835–1888), uczestnik powstania styczniowego, dominikanin; Bogusław Longchamps (1808–1888), uczestnik powstania listopadowego, w powstaniu 1863 w organizacji cywilnej; Julian Malczewski, powstaniec 1831 r.; Erazm Malinowski, członek Rządu Narodowego z 1863 r., rządca szpitala powszechnego we Lwowie; Stanisław Niemczynowski (1839–1924), majster krawiecki, uczestnik powstania styczniowego, radny miejski; dr August Noskiewicz, lekarz i radny miejski; Karol Pawłowski (1844–1883), powstaniec 1863 r.; Walerian Podlewski; Henryk Rewakowicz (1837–1907), publicysta i redaktor „Kurieria Lwowskiego”, działacz demokratów galicyjskich; dr Zygmunt Rieger; Tadeusz Romanowicz (1843–1904), uczestnik powstania styczniowego, publicysta i redaktor „Nowej Reformy” oraz „Słowa Polskiego”; dr Teobald Semilski, adwokat; Edward Simon (1831–1889) dyrektor Banku Krajowego we Lwowie, poseł na Sejm Krajowy; dr Tadeusz Skałkowski (1845–1909), adwokat, poseł na Sejm Krajowy; Franciszek Smolka (1810–1899), działacz

spiskowy, poseł na Sejm Krajowy, członek Rady Wydziału Krajowego; Apolinary Stokowski (1817–1901), sekretarz Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego; Józef Supiński (1804–1893), powstaniec 1831 r.; ks. Justyn Szaflarski (ur. w 1821 r.); Kornel Ujejski (1823–1897), poeta i publicysta; dr Grzegorz Ziembicki (1806–1892), powstaniec 1831 r., poseł na Sejm Krajowy, założyciel Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich; Franciszek Zima (1827–1899), powstaniec 1863 r., dyrektor Galicyjskiej Kasy Oszczędności; Tytus Zienkiewicz, powstaniec 1863 r., urzędnik Wydziału Krajowego; Józef Żuliński (1840–1908), uczestnik powstania styczniowego, dyrektor Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego we Lwowie; Tadeusz Żuliński (1839–1885), lekarz, uczestnik powstania styczniowego, emigrant²¹.

Organizacją centralnych obchodów pięćdziesiątej rocznicy powstania listopadowego we Lwowie zajął się komitet obywatelski w omówionym powyżej składzie. Sama jednak inicjatywa jubileuszu powstania listopadowego we Lwowie zrodziła się – jak stwierdził Agaton Giller – w kręgu emigrantów polskich, zarówno polistopadowych, którzy kolejne rocznice 1830 r. kultywowali na emigracji właściwie już od 1831 r., jak i wychodźców postyczniowych. Świadczy to o ponadzaborowym charakterze jubileuszu, ale również o wzajemnym oddziaływaniu i recepcji uroczystości rocznicowych powstania listopadowego w środowiskach emigracyjnych.

Ważnym dokumentem wydanym z okazji rocznicy przez Zarząd Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswillu i propagowanym na terenie Galicji był manifest weteranów 1830 r. pt. *Posłannictwo do Narodu ostatnich żołnierzy powstania listopadowego w półwiekową jego rocznicę*. Tekst manifestu był wyrazem poglądów generacji 1830 r., próbą oceny przyczyn upadku powstania oraz krytyką popowstaniowej polityki konserwatywnej. Inspirowany romantycznymi ideami, odwoływał się do zasady praw moralnych i prawa natury gwarantującego prawo narodu do własnej ziemi. Propagując hasła o: „prawie do życia i bytu swobodnego od obcych niezależnego”, które rozumiane jest jako prawo odwieczne nadane przez Boga, uzasadniano słuszność polskich powstań narodowych. Odwoływano się do postulatu walki socjalnej jako fundamentu dalszego rozwoju narodowego²². O wspólnym dla emigracji i Galicji wydzwięku listopadowej rocznicy świadczyły również nadesłane listy jubileuszowe z Francji, Włoch, Szwajcarii, Stanów Zjednoczonych, w tym m.in. z Instytucji Czczy i Chleba w Paryżu, Towarzystwa Czytelni Polskiej w Paryżu,

²¹ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 615–616; L. Michalska-Bracha, *Organizatorzy obchodów rocznic powstań narodowych...*, s. 148–150.

²² A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 619–620.

weteranów z Zakładu św. Kazimierza w Paryżu oraz od weteranów emigracji polskiej w Juvisy.

Rytuał rocznicowy lwowskiego jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego był zbliżony do wcześniejszych obchodów rocznic wydarzeń historycznych, by wspomnieć o tych najistotniejszych dla ówczesnego Lwowa, jakimi były obchody unii polsko-litewskiej z 1869 roku, czy obchody setnej rocznicy I rozbioru Polski z 1872 r., a następnie rocznic powstań narodowych. Program jubileuszu w Galicji określiła odezwa komitetu obywatelskiego, wydana we Lwowie 15 czerwca 1880 r., w której przewidywano:

- wybicie medali pamiątkowych na cześć uczestników powstania listopadowego, które miały mieć rangę znaku honorowego nadawanego uczestnikom wydarzeń;
- urządzenie odczytów na terenie całej Galicji;
- wydanie śpiewnika narodowego;
- wydanie książki pamiątkowej obejmującej wspomnienia uczestników powstania listopadowego, zbioru odczytów i wizerunków wojska polskiego 1830–31 r.

W samym Lwowie w głównym dniu uroczystości (29 listopada 1880 r.) przewidziano tradycyjnie już nabożeństwo rocznicowe w kościele oo. Dominikanów oraz spotkanie w salach kasyna miejskiego z udziałem weteranów powstania listopadowego, połączone z ucztą i rozdaniem pamiątkowych medali. Obchody odbywały się zresztą w kilku pomniejszych salkach, m.in. w teatrze, w hotelu Warszawskim, gdzie uroczystość przygotowała młodzież akademicka z udziałem Stefana Buszczyńskiego i Karola Maszkowskiego, profesora Uniwersytetu²³. Integralną częścią obchodów były odczyty historyczne poświęcone tematyce powstania listopadowego, przede wszystkim Tadeusza Romanowicza, Leszka Borkowskiego, Henryka Schmitta, Stefana Buszczyńskiego oraz Felicji Boberskiej z Wasilewskich, która podjęła się tematyki pionierskiej jak na te czasy, a mianowicie omówienia działalności kobiet w powstaniu listopadowym²⁴. Obchody lwowskie zakończono 30 listopada 1880 r. uroczystościami przygotowanymi przez Stowarzyszenie Rzemieślników „Gwiazda” i jego przewodniczącego Mieczysława Darowskiego. Zofia Romanowiczówna relacjonowała przebieg jubileuszu w swoim dzienniku: „Piękne mieliśmy dnie, dnie wielkiej rocznicy 30-go roku. – 50 lat a «jeszcze Polska nie zginęła», o! i nie zginie, owszem rośnie, rozwija się w duchu,

²³ Tamże, s. 615–616, 653–660; „Gazeta Narodowa” 1880, nr 275 z 30 XI, s. 1–3; nr 276 z 1 XII, s. 1–2; nr 278 z 3 XII, s. 3; nr 290 z 5 XII, s. 2.

²⁴ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 621.

żyje i działa. Mieliśmy 5 wykładów o powstaniu: świetny p. Borkowskiego, wymowny Tadzia, nauczający a śmiało i gorąco zakończony Schmitta, wreszcie podniosły, serdeczny, święty p. Boberskiej, o udziale Polek w powstaniu”²⁵.

Komitet obywatelski prowadził zatem wielokierunkową działalność i podzielił się na kilka specjalnych sekcji, które zajmowały się poszczególnymi aspektami obchodów rocznicowych. I tak zgodnie z przesłaniem odezwy z 15 czerwca 1880 r. wezwał uczestników powstania listopadowego do spisywania relacji i wspomnień, które miały posłużyć do stworzenia dokumentacji historycznej epoki. Wyodrębnił również ze swojego grona komisję redakcyjną/wydawniczą, która zajęła się gromadzeniem i wydawaniem wspomnień i relacji, w następującym składzie: Tomasz Rayski, Tadeusz Skałkowski, Hieronim Kunaszowski, Apolinary Stokowski oraz Aleksander Hirschberg, który zresztą jako pierwszy zestawił *Bibliografię powstania polskiego 1830–1831* (Lwów 1882)²⁶. W konsekwencji prowadzonej akcji pozyskiwania wspomnień i pamiętników wydano drukiem kilka ważnych dzieł przyczyniających się do rozwoju historycznych i źródłowych studiów nad problematyką powstania listopadowego²⁷, choć w historiografii powstania listopadowego ugruntowaną pozycję miały już dzieła Maurycego Mochnackiego i Ludwika Mierosławskiego z lat 30.–40. XIX stulecia²⁸.

Giller, opisując znaczenie tego ożywienia na polu literatury pamiętnikarskiej z zakresu dziejów powstania listopadowego, powołał się na słowa Adama Mickiewicza, który podkreślał, że „miłość Ojczyzny jako wpływ miłości Boga jest ideą charakteryzującą polską literaturę”²⁹. Giller sam zresztą zaangażowany był w przygotowanie rocznicowego wydawnictwa źródłowego na emigracji

²⁵ Z Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 1: 1842–1887, Warszawa 2005, s. 608.

²⁶ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 616–618.

²⁷ Zob. m.in.: H. Kunaszowski, *Życiorysy uczestników powstania listopadowego*, Lwów 1880; *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830–1831*, Lwów 1880–1881, który zawierał cenne wspomnienia i pamiętniki Jana Barkowskiego, Henryka Bogdańskiego, Alfreda Młockiego, Michała Modzelewskiego, Kazimierza Krasickiego, Feliksa Poradowskiego, Alojzego Ligęzy Niewiarowicza; B. Zamorski, *W pięćdziesiątą rocznicę powstania r. 1830. Studium dziejowe*, Lwów 1881; A. Hirschberg, *Bibliografia postania polskiego 1830–1831* [w:] *Zbiór pamiętników powstania z r. 1830–31*, Lwów 1882.

²⁸ M. Mochnacki, *Powstanie narodu polskiego w roku 1830 i 1831*, Paryż 1833; L. Mierosławski, *Powstanie narodu polskiego*, Paryż 1845; M. Stabrowski, *Powstanie listopadowe* [w:] *Polskie miejsca pamięci. Dzieje toposu wolności*, red. S. Bednarek, B. Korzeniewski, Warszawa 2014, s. 227–236.

²⁹ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 617–618.

pt. *Wieniec pamiątkowy półwiekowej rocznicy powstania listopadowego* (z. 1–6, Rapperswill 1881–1885), które wydawane było nakładem Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswillu, przy wsparciu finansowym Władysława Platera. „Obecnie wydaję Wieniec pamiątkowy [podkreślenie w źródle – L.M.B.] – poświęcony głównie pracom o 1831 i życiorysom weteranów. Za kilka dni wyjdzie zeszyt pierwszy. Prenumerata jest otwarta aż do wyjścia ostatniego t.[o] j.[est] szóstego zeszytu. Całe dzieło zawierać będzie 40 arkuszy druku. Jest to więc wielkie co do objętości dzieło a w prenumeracie kosztuje tylko 3 reńskie oprócz przesyłki, która wyniesie kilkadziesiąt centów. Zachęcajcie patriotów do prenumerowania Wieńca [podkreślenie w źródle – L.M.B.], który jest Księgą sławy narodowej” – relacjonował Giller w liście do Władysława Zawadzkiego³⁰.

O zasięgu prowadzonej wówczas działalności wydawniczej świadczy zachowana do dzisiaj w zbiorach lwowskich spuścizna rękopiśmienna Bronisława Zamorskiego, uczestnika powstania styczniowego, publicysty i redaktora „Ogniska Domowego”, który m.in. zajmował się pozyskiwaniem dokumentacji źródłowej dotyczącej powstania listopadowego³¹. Podobny charakter mają także wypisy z rękopiśmiennych i drukowanych pamiętników uczestników powstania listopadowego sporządzone we Lwowie w związku z rocznicą pięćdziesięciolecia powstania listopadowego, dotyczące m.in. postaci Feliksa Poradowskiego i Waleriana Podlewskiego. Pochodzą one najprawdopodobniej z materiałów pozostałych po „Komitecie obywatelskim obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie”³².

Większość z wymienionych przykładów piśmiennictwa historycznego dotyczyła autorów, dla których dzieje powstania listopadowego były historią własnych losów, a dziejopisarstwo miało najpierw charakter autobiograficzny, a dopiero w dalszej kolejności walor historycznej refleksji. W takim kontekście powstawały więc pierwsze próby oceny przyczyn klęski powstania listopadowego przez „dziejopisów własnych czasów”, dla których pięćdziesiąta rocznica wydarzeń stała się znakomitą okazją do podjęcia sporów i debat na ten temat. Tylko tytułem przykładu można wspomnieć, oprócz już wymienionych publikacji, o dziele Stanisława Barzykowskiego *Historia powstania listopadowego*, (t. 1–5, Poznań 1883), które choć napisane o wiele

³⁰ Biblioteka Naukowa im. Wasyla Stefanyka we Lwowie (dalej: BNSL), f. 118, t. 59, k. 1–3: list Agatona Gillera do Władysława Zawadzkiego z 20 stycznia 1882 r.

³¹ BNSL, f. 9, sygn. 138/2: Bronisław Zamorski, Zbiór materiałów dotyczący lat 1831–1863: Ludwik Kamiński, Pamiętnik z 1831 r. (fragmenty).

³² CPHAUL, f. 474: Dokumenty dotyczące polskiego powstania 1830–1831 r., op. 1, spr. 10: wypisy ze wspomnień uczestników powstania 1830–1831 r., k. 1–182.

wcześniej, drukiem ukazało się dopiero po śmierci autora, pod wpływem rocznicy listopadowej³³.

Z zagadnieniami natury społecznej i politycznej integralnie wiąże się kwestia wpływu wspomnianej rocznicy z 1880 r. na konsolidację środowiska uczestników powstania listopadowego oraz jego instytucjonalne zorganizowanie się na terenie Galicji. Tradycją rocznic powstań narodowych były towarzyszące uroczystościom okazjonalne zjazdy weteranów nie tylko z Galicji, ale również z pozostałych ziem polskich pod zaborami oraz z emigracji. W przypadku jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego taki zjazd miał miejsce 29 listopada 1880 r. we Lwowie. Z samego tylko Lwowa uczestniczyło w nim 45 weteranów 1830 r.³⁴ W efekcie też, niemal bezpośrednio po obchodach, doszło w Krakowie do podjęcia prób powołania towarzystwa weteranów powstania listopadowego w kręgu takich uczestników powstania, jak Kalikst Horoch, Paweł Popiel, Adolf Tetmajer, Marceł Jawornicki, Dr Majer. Po dwóch latach starań zarejestrowano wreszcie w 1882 r. w Krakowie Towarzystwo Opieki Weteranów Żołnierzy Polskich z roku 1831, o rozbudowanej strukturze organizacyjnej obejmującej delegację na terenie całej Galicji³⁵. Do prężniej działających należała z pewnością delegacja lwowska, która została powołana 1 czerwca 1882 r. pod przewodnictwem Waleriana Podlewskiego, choć początki jej nieformalnej aktywności sięgają okresu wcześniejszego. Związane to było z zaangażowaniem się w sprawę opieki nad uczestnikami powstania listopadowego „Komitetu obywatelskiego obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie”. Zresztą już w 1880 r. przekazał on na utworzenie towarzystwa weteranów powstania listopadowego w Galicji kwotę w 800 zł. reńskich³⁶. W pierwszych miesiącach działalności lwowskiej delegacji opieką i pomocą materialną objętych zostało 90 weteranów z terenu Galicji Wschodniej.

³³ C. Kłak, *Romantyczne tematy i dylematy. Echa powstania listopadowego w literaturze historiografii i publicystyce*, Rzeszów 1992.

³⁴ A. Giller, *Pięćdziesiąta rocznica powstania...*, s. 628.

³⁵ CPHAL, f. 146, op. 58, spr. 3008, k. 93; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Akta Przytuliska Weteranów powstania 1863/1864 r. w Krakowie, sygn. 75: Akta Towarzystwa Weteranów z r. 1831, k. 267. Szerzej zob. A. Świątek, *Powstańcy listopadowi w grobowcu weteranów 1831 i 1863 roku na cmentarzu Rakowickim w Krakowie* [w:] *Wokół powstania listopadowego. Zbiór studiów*, red. H. Chudzio, J. Pezda, Kraków 2014, s. 419–433; L. Michalska-Bracha, *Powstanie i pierwszy okres działalności lwowskiej Komisji Wykonawczej Towarzystwa Opieki Weteranów Żołnierzy Polskich z roku 1831* [w:] *Znani i nieznanzi dziewiętnastowiecznego Lwowa. Studia i materiały*, t. 4, red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2014, s. 43–51.

³⁶ ANK, Akta Przytuliska Weteranów powstania 1863/1864 r. w Krakowie, sygn. 75: Akta Towarzystwa Weteranów z r. 1831, k. 273–275.

Rocznica powstania listopadowego utrwaliła w przestrzeni publicznej Lwowa materialne nośniki pamięci, takie jak kwatery „Żelaznej Kompanii” na cmentarzu Łyczakowskim, która za lata 1881–1916 pomieściła pochówki 47 żołnierzy powstania listopadowego³⁷. Z inicjatywą jej ufundowania wystąpili w 1880 r. z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia powstania listopadowego ówczesni radni miejscy z prezydentem Lwowa Michałem Gnoińskim, dla których propagowanie patriotycznych postaw czy udział w organizowaniu obchodów rocznicowych były integralną częścią działalności samorządowej. Potwierdzeniem tego była również partycypacja radnych we wcześniejszych obchodach rocznic unii polsko-litewskiej z 1869 r. oraz stulecia I rozbioru Polski w 1872 r.³⁸

Obchody z 1880 r. pod względem rytuału nawiązywały do wzorców wypracowanych podczas poprzednich rocznicowych uroczystości lwowskich. Z drugiej strony skala i zasięg jubileuszu powstania listopadowego stały się swoistym modelem, który posłużył do organizacji kolejnych tzw. okrągłych rocznic historycznych wydarzeń, w tym szczególnie rocznicy powstania styczniowego (1888 r.) oraz rocznicy odsieczy wiedeńskiej (1883 r.). Ponadto wielu z wymienionych już wcześniej członków „Komitetu obywatelskiego obchodów 50. rocznicy powstania listopadowego we Lwowie” brało udział w pracach komitetów organizujących obchody 200-lecia odsieczy wiedeńskiej (Abrahamowicz, Borkowski, Dobrzański, Dąbrowski, Goldman, Gross, Hirszberg, Janko, Kostecki, Niemczynowski, Podlewski, Semilski, Skalkowski, Smolka, J. Żuliński) oraz rocznic powstania listopadowego i styczniowego z lat 1882–1888³⁹.

Charakterystyka przebiegu lwowskiego jubileuszu z 1880 r. zwraca uwagę na wiele aspektów funkcjonowania pamięci zbiorowej, z jej obszarem instytucjonalnego upamiętniania powstania listopadowego, zjawiskiem archiwizacji pamięci autobiograficznej uczestników wydarzeń czy wreszcie też z próbą określenia cech konstytuujących pamięć pokoleniową generacji powstania listopadowego. Zagadnienie, dla którego punktem odniesienia stały się obchody pięćdziesięciolecia powstania listopadowego we Lwowie w 1880 r., wpisuje się w szerszą problematykę roli rocznic historycznych wydarzeń w kształtowaniu świadomości narodowej i pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów.

³⁷ S. Nicieja, *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786–1986*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988, s. 270–284.

³⁸ *Miasto Lwów w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914*, Lwów 1896; T.Ł. Sroka, *Rada Miejska we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej 1870–1914. Studium o elicie władzy*, Kraków 2012, s. 155–160.

³⁹ P. Sierżęga, *Obchody 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 R.). Galicja i jej dziedzictwo*, t. 17, Rzeszów 2003, s. 26–27; CPHAUL, f. 146, op. 7, spr. 4365.

**„National custom or political fact”?
Around the 50th anniversary of the November uprising in Lvov**

Summary

The subject of this article is reflection on the issue of shaping the image of the November uprising in social imagination and in historic narration in Galicia at the period of autonomy. The problems of the 50th anniversary of the November uprising in Lvov from 1880 inscribes into wider studies on the presence of national uprisings in the cultural memory of Polish society in the 19th and 20th centuries. The discussed anniversary significantly influenced the development of the memoir literature and on undertaking historic studies on the November uprising. In the second half of the 19th century the celebration of the 50th anniversary of the 1830 uprising belonged to the most important anniversaries connected with the November uprising due to the scale of the celebrations and their political significance. The leading position of Lvov in the 50th anniversary of the November uprising was denoted by various factors of political nature, opposing the Krakow conservatives and increased activity of the Galician democrat environment for whom this anniversary was one of the factors legitimizing this environment in the ideological respect. Organization of the anniversary celebrations was prepared by the “Citizen Committee of celebrations of the 50th anniversary of the November uprising in Lvov” presided by Alfred Mlocki (1804-1882), a participant of the November uprising, immigrant, a member of the City Council and a social activist. The anniversary celebration from 1880 influenced consolidation of the environment of the uprising veterans what resulted in establishing the “Society for Care over Veterans Polish Soldiers from 1831” in Krakow in 1882. The Society had a complex organizational structure including Delegations in the area of the whole Galicia including Lvov. On the occasion of the anniversary also permanent “places of November memory” were funded in Lvov in the form of a Quarter of the “Iron Company” on the Lyczakovskij Cemetery. In years 1881-1916 there were graves of 47 soldiers of the November uprising.

Key words: historical memory; November uprising, anniversary celebration, Galicia